

Russische geschiedschrijving zonder Sovjet-Unie of communisme?

Wim van Meurs

Met dank aan de deelnemers aan de conferentie *Ein Jahrzehnt postkommunistische Historiographie: Die Aufarbeitung der Vergangenheit in den 90er Jahren* van het Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut in Wenen (26-29 september 2001) en Isabelle de Keghel, Universiteit Bremen.

De toekomst van het verleden

De revolutie van 1989 betekende voor de volkeren en staten van Oost-Europa bevrijding; bevrijding van het communisme als vreemde overheersing. Ook voor de veertien sovjetrepublieken betekende 1991 vrijheid: het einde van de opgedwongen unie met anderen en vooral met Rusland. Terwijl van Estland tot Albanië en van Tsjechië tot Georgië de nationale bevrijding en de afrekening met het verleden de beroepshistorici en de massamedia jarenlang in hun ban hielden, begon in Rusland de lastige en pijnlijke zoektocht naar een eigen Russische historische identiteit. Draagt het Russische volk schuld aan de communistische regime of is het zelf ook slachtoffer van het stalinisme? Is een Russische nationale identiteit zonder Sovjetrijk denkbaar of is 'het imperiale' juist de kern van de historische traditie?

De geschiedenis en haar vermeend wetmatige verloop speelden een belangrijke rol bij de legitimatie van de communistische regimes in Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Juist hierom ontstonden tijdens de val van het communisme eind jaren tachtig concurrerende voorstellingen van het eigen verleden en uiteenlopende interpretaties van de historische ontwikkeling.

Professionele historici speelden slechts een ondergeschikte rol in de ontdekking van een nieuwe historische 'waarheid'. Dat die uiteindelijk een nagel aan de doodskist van het communisme werd, had te maken met de journalis-

ten, cineasten, amateur-historici en schrijvers die de monumenten van de communistische historie van hun sokkel trokken en zogenaamde 'witte vlekken' onderzochten. Zoals het in 1962 met persoonlijk fiat van Chroesjtsjov gepubliceerde boek *Een dag uit het leven van Ivan Denisovitsj* van Alexander Solzje-nitsyn voor een hele generatie de Goelag-ervaring fixeerdde, zo drukte Anantolij Rybakov in 1988 met zijn *Kinderen van de Arbat* zijn stempel op de beeldvorming over de bittere realiteit van alledaagse terreur onder Stalin.

De beroepshistorici aan de Academie van Wetenschappen en de universiteiten waren, enkele uitzonderingen daargelaten, door hun opleiding en (propaganda)werk onlosmakelijk met de communistische partij verbonden. Bovendien leden ze onder de structure-

le 'traagheid' van hun beroep. Een nieuwe visie op de geschiedenis vraagt om uitgebreid archiefonderzoek, verkennende monografieën over specifieke thema's en pas dan – na jaren intensieve studie – kan een nieuwe synthese als handboek gepresenteerd worden. Terwijl consciëntieuze historici en conservatievere politici (onder wie ook Michail Gorbatsjov) eind jaren tachtig meer tijd en geduld verlangden om bepaalde visies en tijdperken opnieuw te onderzoeken, was voor de meeste Sovjetburgers de waarheid zonneklaar en moest niet 'gezocht', alleen nog maar verkondigd worden. De literatuurcriticus Igor Vinogradov stelde al in 1988 de vraag die historici in grote verlegenheid bracht: 'Kan die éne waarheid stukje bij beetje aan het licht komen?'

Dr. W.T. van Meurs is wetenschappelijk medewerker aan het Centrum für Angewandte Politikforschung van de Universität München.

Communistische geschiedschrijving

De communistische machtovername in Rusland en Oost-Europa (respectievelijk tachtig en vijftig jaar geleden) was meestal pas enige jaren erna ook in de geschiedwetenschap doorgedrongen. Het begon met het in beslag nemen van oudere historische studies die de nieuwe machthebbers niet in hun kraam vinden passen en het wegzuiveren van historici die als 'bourgeois' te boek stonden.

Inhoudelijk had de communistische omkering van historische waarden en helden een radicale verandering betekend: koningen en ridders waren door arbeiders en boeren vervangen, nationale bevrijdingsstrijd door volksoptstanden, naties door klassen, dynastieën door socio-economische formaties, citaten uit westerse literatuur door verwijzingen naar Marx en Lenin.

De voor de omkering van de geschiedenis verantwoordelijke partij-ideologen en historici had de hoogste posten in de nieuwe en 'gezuiverde' historische instituten gekregen, hoewel een aantal 'bourgeois' historici het in lagere posities nog lang hadden kunnen uithouden.

De omkering van de geschiedenis was geen eenvoudige opgave geweest. Meestal had het ook ontbroken aan archiefdocumenten en bronnenstudies die de wetmatige ontwikkeling van de geschiedenis konden illustreren en bewijzen. Niet alleen in de Sovjet-Unie na de revolutie van 1917, maar ook in Oost-Europa na de Tweede Wereldoorlog had het jaren geduurd voor de eerste goedgekeurde handboeken en schoolmethodes op de markt verschenen. Deze door de partij goedgekeurde visies golden enkele jaren later alweer als geschiedvervalsing. In Rusland vanwege de stalinistische revolutie rond 1930, in Oost-Europa vanwege de destalinisatie begin jaren vijftig.

Bijna elk communistisch land kende na Stalin een meer of minder duidelijke nationaal-communistische trend in de beschrijving van het eigen verleden. Zorgvuldig uitgezochte helden uit de tijd voor het communisme kregen een ereplaats. Dat konden klassenstrijders avant la lettre zijn, bijvoorbeeld leiders van een boerenopstand in de zestiende of zeventiende eeuw. Naast deze nieuwe helden, die in de geschiedschrijving voordien nauwelijks een rol hadden gespeeld, keerden echter ook veel

Stalins lange schaduw – cartoon van Harald Kretschmar, 1988.

nationale helden – koningen en veldheren – terug, zolang ze niet tegen Rusland gestreden hadden, maar voor de nationale onafhankelijkheid tegen de sultan in Constantinopel of andere grote mogendheden.

Problematisch bleef echter de grote volksheld Ismail uit de Kaukasus, die in de negentiende eeuw tegen de Russische verovering gestreden had. De standaardargumentatie van de communistische historiografie luidde dat deze verovering weliswaar objectief een imperiale handeling geweest was, maar voor de bevolking uiteindelijk grote voordelen had opgeleverd (economische en culturele ontwikkeling etcetera). Strikt genomen maakte dit het verzet van Ismail en de zijnen niet minder heldhaftig en eervol, maar de communistische historiografie gaf toch de voorkeur aan voor-communistische helden die tegen andere veroveraars gestreden hadden, waarbij het element van de klassenstrijd veelal vergeten werd.

Nationaal-communistische tendensen waren in de meeste Oostblokstaten en Sovjetrepublieken verbonden met Chroesjtsjovs destalinisatie, de algemene opwaardering van de historische en sociale wetenschappen, de verbeterde toegang tot de archieven en niet in de laatste plaats het ontstaan van een geschoolde nationale elite. Zo waren eind jaren vijftig, begin jaren zestig de Marx-Engels-citaten in toenemende mate ornamenten geworden in een geschiedbeeld dat traditionele nationale helden rehabiliteerde en pro-Russische retoriek minimaliseerde.

Terwijl het Sovjetpatriottisme in de 'Grote Vaderlandse Oorlog' (1941-1945) al duidelijke Russisch-nationale

trekjes vertoond had, betekende de destalinisatie voor de Russische geschiedenis juist een terugkeer naar het idee van een multinationale Sovjetstaat. Pas onder Brezjnev kregen historici, schrijvers en etnografen de mogelijkheid om zich met de grootste 'misachte en gediscrimineerde' natie in het imperium bezig te houden: het Russische volk.

De invloed van perestrojka en glasnost

Het herschrijven van de geschiedenis in de tweede helft van de jaren tachtig begon overal in Oost-Europa (opnieuw) met een frontale aanval op de bestaande feiten en visies. Onder de dekmantel van Gorbatsjovs politiek van *perestrojka* en *glasnost* werd de revolutionaire geschiedenis van het communistisch systeem al snel gedemonteerd. Elk land en elk volk ontdekte zijn eigen *lieux de mémoire* aan de periode van de Sovjetheerschappij en de stalinistische terreur.

Voor de Polen was het Katyn, het massagraf met duizenden in 1941 door het Rode Leger gefusilleerde Poolse officieren. Voor Wit-Rusland het massagraf in Kuropaty, in 1988 gevonden door de nationale oppositiepoliticus Senon Posnjak. Voor Roemenië het kamp Sighet, waar na de oorlog politici en intellectuelen uit het interbellum opgesloten waren. Voor de Sovjet-Unie zijn Kolyma, Magadan en Vorkuta de plaatsnamen van de Goelag, die ook vandaag de dag de Russen nog doen huiveren.

In de collectieve herinnering wonnen deze alternatieve *lieux de mémoire* het al snel van de communistische en gaven de nationale oppositiebeweging een belangrijke impuls.

De roman *Kinderen van de Arbat* verscheen dankzij de perestroika in 1987 in afleveringen in een Russisch literair tijdschrift. Rybakov beschrijft de sovjetsamenleving van de jaren 1933-1934 in al zijn geledingen: een communistisch studentenmilieu, de mondaine kringen van buitenlanders, het schemerige wereldje van intriganten, het leven in Siberische ballingschap, de bureaucratie van de partij, de persoon van Stalin. Bij zijn verschijnen sloeg het boek in als een bom en nog steeds is het uiterst interessant en verhelderend aldus vele binnen- en buitenlandse recensenten.

Partijgetrouwe historici en politici probeerden in een wanhopig achterhoedegevecht nieuwe dammen op te werpen om de grenzen van de glasnost te definiëren en de bevolking tot geduld en kalmte te manen. Tegelijkertijd trachtten zij een nieuwe synthese uit communistische en nationale paradigma's als compromis aan te bieden. Meestal waren deze compromissen nog voor ze gedrukt of uitgesproken waren al door de politieke ontwikkelingen ingehaald. Dit gold zowel voor de hervormingsgezinde Moldavische partijleider Petru Lutsjinskij, alsook voor zijn Letse collega Anatolijs Gorbunovs en hun eigen versies van 'socialistische vorm, nationale inhoud'.

Andere, conservatievere, historici argumenteerden dat de inlijving van Estland, Letland en Litouwen in 1940 weliswaar objectief gezien een geweldadige verovering geweest was (wat na de publicatie van het Ribbentrop-Molotov-Pact sowieso niet meer te ontkennen viel), maar desondanks subjectief gezien toch als een uiting van de 'ware volkswil' kon gelden.

Vele historici in Rusland en de andere vroegere communistische staten hadden dus grote moeite van de oude waarheden afscheid te nemen. Misschien was Gorbatsjov's beroemde uitspraak (die hij waarschijnlijk nooit echt zo gedaan heeft) wel juist voor hen bedoeld: 'Wie te laat komt, bestraft de geschiedenis'.

De geschiedenis in spiegelbeeld

Het voor de hand liggende alternatief voor de communistische geschiedschrijving was een terugkeer naar de mythologie van het etnisch-nationale

paradigma dat in het interbellum had gedomineerd. In veel Sovjetrepublieken verscheen de geschiedenis plotseling in spiegelbeeld. Socialistische revolutionaire bewegingen en historische personen die hun heil in een alliantie met Rusland hadden gezocht, kwamen plotseling in een ander daglicht te staan. Voor historici betekende deze ommekeer lettelijk een terugkeer naar de vakliteratuur van de voor-communistische tijd en een radicale afkeer van de communistische handboeken.

In een aantal landen was er minder duidelijk sprake van een ommekeer in de geschiedschrijving. In Roemenië bijvoorbeeld was onder Ceausescu's nationaal-communisme van het historisch materialisme maar een dun vernislaagje overgebleven. Daaronder lag voor iedereen zichtbaar een nationale of zelfs nationalistische geschiedvisie. De openlijke beleving van de nationale mythologie betekende voor de historici en hun lezers in deze landen dus geen grote revolutie. Sterker nog; de geschiedwetenschappers hadden de grootste moeite uit te leggen op welke punten hun visie van de communistische zienswijze afweek. Net als in de pseudo-revolutie van december 1989 moest ook in de geschiedschrijving een vergaande continuïteit gecamoufleerd worden. Bovendien had de politieke 'herontdekking' van de voor-communistische geschiedenis in andere staten fatale gevolgen. Dit gold vooral voor de 'imperiale' naties in de beide resterende *Viëlvölkerstaaten*. In Joegoslavië was het Milosevic die de Servische nationale mythe van de Kosovo-veldslag van 1389 voor een etnische mobilisering misbruikte, met alle gevolgen van dien.

In Rusland, het moederland van perestrojka en glasnost, verliep dit afbraakproces van de oude mythes veel moeilijker. Nadat Gorbatsjov de draad van het door Chroesjtsjov begonnen proces van de rehabilitatie van de slachtoffers van de stalinistische terreur weer opgepakt had, braken al snel alle dammen. Er ontstonden heftige publieke debatten over Stalins geforceerde moderniseringspolitiek, over de terreur, de Goelag en de volkendeportaties voor en na de oorlog. Zoveel leed en onrecht wierp al snel de vraag op, wat nog positief kon zijn aan het communistische systeem en of leninisme eigenlijk anders was dan stalinisme.

Al snel werd duidelijk dat het communisme niet te redden was. De bekende perestrojka-historicus Jurij Afanassjev schreef, toen Gorbatsjov nog probeerde de onderscheid te maken tussen leninisme en stalinisme, in de zomer van 1989:

'het Sovjet-regime is tot bloedvergieten geschapen, met behulp van massamoord en misdaden tegen de mensheid. Men moet accepteren dat de Sovjet-geschiedenis als legale basis voor de Sovjet-macht niet deugt'.

De postcommunistische geschiedenis van Rusland

Na de periode van afbraak volgde ook in Rusland een constructieve fase in het historisch denken. De voor-revolutionaire geschiedenis kreeg plotse, vooral in de massamedia, meer aandacht. Verschillende tsaren werden nieuwe helden, de Februari-Revolutie een gemiste kans om de bolsjewistische dictatuur te verhinderen.

Drie elementen in het collectief bewustzijn van deze richtingloze tijd verklaren de nieuwe historische prioriteiten: (1) historische waarheid als middel om een communistische restauratie onmogelijk te maken, (2) nostalgische identificatie en (3) historische lessen en parallellen voor de toekomst. De waarheid over de menonwaardige behandeling in de Goelag werd door de organisatie Memorial voor de Russen aan het licht gebracht. Niet alleen uit respect voor de slachtoffers, maar vooral om definitief met de mythe van Stalin als 'vader des vaderlands' af te rekenen. Zoals elke natie zocht ook de Russische naar nieuwe historische helden ter vervanging van Stalin en Lenin. Plotseling stonden weer tsaren als Peter de Grote en veldheren als Soeovorov,

Koetoesov of zelfs Zjoekov in het middelpunt.

Tijdens de politieke desoriëntatie rond 1990 werd de geschiedenis ook direct als politiek argument ge- en misbruikt. Alsof het verleden kant-en klare antwoorden voor de vragen van de toekomst kan leveren. Zo doken de landhervormingen van de in 1911 vermoorde minister Peter Stolypin net zo regelmatig op in het politieke en maatschappelijke debat over de decollectivisatie van de landbouwproductie in Rusland als Nikolaj Boecharins alternatieve voorstellen voor een (vergeleken met Stalin) gematigde landbouwpolitiek.

Anders dan bij alle andere volkeren betekende het herschrijven van hun geschiedenis voor de Russen geen antwoord op vragen naar de nationale identiteit. Het vormde juist de kern van een dubbele identiteitscrisis. De Russische staat was namelijk al een imperium geworden voordat de Russen een nationale identiteit hadden. Eeuwenlang identificeerden de Russen zich als verzelfsprekend met 'hun' imperium en pas met het uiteenvallen van het Sovjet-rijk werd de vraag gesteld, wat nu eigenlijk de Russische nationale identiteit was en wat de grenzen van de Russische staat waren. Juist omdat de Russen zich niet zoals andere volken van het Sovjet-imperium en van het Sovjet-communisme konden distantiëren, worstelden ze met de vraag of zij zelf schuldig waren aan de wandaden van het Stalinisme. Anders dan bijvoorbeeld de Letten of de Armeniërs konden ze de sovjet-tijd niet als vreemde overheersing afdoen. Een uitweg uit deze dilemma's was een nostalgische vlucht in een glorierijk verleden, toen Rusland nog Rusland was.

Het is dan ook niet toevallig dat in Rusland de familie van tsaar Nicolaas II Romanov na 1991 al snel een cultstatus kreeg en de laatste tsaar zelf onlangs door de Orthodoxe kerk heilig verklaard werd. Natuurlijk spreekt het lot van Nicolaas II, zijn vrouw en hun vijf kinderen die na de Oktoberrevolutie in Jekaterinaburg door de Bolsjeviken doodgeschoten werden tot de verbeelding. Een pikant detail was zeker ook dat de partijchef van Jekaterinaburg, die 1977 het huis waar deze gruweldaad gepleegd werd liet slopen, Boris Jeltsin heette.

Op een abstracter niveau ging het erom aan te tonen dat het Sovjet-

Na het uiteenvallen van de USSR groeide in Rusland de belangstelling voor de laatste tsaar. In het westen zette dit zich om in de uitgave van fraaie fotoboeken.

communisme een aberratie van de historische ontwikkeling, een bedrijfsongeval van de Russische geschiedenis was geweest. Om dit te bewijzen werd gewezen op het feit dat Rusland onder de autocratie met hervormers als Nicolaas II en Stolypin en met de burgerlijke partijen van de democratische revoluties van 1905 en februari 1917 hard op weg geweest was een moderne staat naar westers model te worden.

Historici en samenleving

Zodra een communistische restauratie uitgesloten was en bovendien in de economische en politieke crises van de jaren 1991-1993 twijfel opkwam aan de moderniseringscapaciteiten van Rusland, nam de rol van de geschiedenis en haar schrijftgeleerden in het openbare leven duidelijk af. De meeste Russen hadden andere zorgen dan de heldendaden van Peter de Grote of de precieze aantallen terreurslachtoffers. Een indicatie voor deze verandering is het verdwijnen van de historici uit de politiek: Afanassjev is in Moskou niet meer politiek actief en ook in Oost-Europa, waar bijna elke regering in de eerste jaren minstens één historicus telde, zijn ze in hun studeerkamers teruggekeerd (met uitzondering van Estland, waar premier Mart Laar en president Lennart Meri beide historici zijn).

Juist omdat er geen historische waarheid bestaat – geen communistische en geen nationale – en omdat historici geen heiligen zijn zonder 'aardse' banden met politiek en maatschappij, is de wisselwerking tussen vijftig of zeventig jaar communisme en de revolutie van 1989-1991 enerzijds en de geschiedschrijving van de laatste tien jaar anderzijds veel complexer dan een spiegel-

beeldige omkering van de waarheid of een herschrijven van de geschiedenis.

Nog typischer dan een blijvend geloof in de vooruitgang en de omkering van de historische 'waarheid' is wellicht de professionele ernst van Russische en Oost-Europese historici. Misschien ligt het aan de grote maatschappelijke verantwoordelijkheid die de historici in het communisme droegen, misschien ook aan de traditie van academisch decorum die nog verder teruggaat. Uiteindelijk is echter deze ernst en dit geloof in de eigen waarheid het enige wat voor veel historici overgebleven is: Wie de waarheidsclaim van de geschiedwetenschap relateert, relateert ook de maatschappelijke status van de historicus en maakt hem tegelijk politiek onbruikbaar of zelfs gevaarlijk, bijvoorbeeld als het gaat om het formuleren van een nieuwe nationale waarheid.

Toch zijn er in elk land een aantal vakgenoten, die met ironie en zelfspot proberen juist het communistische verleden te grijpen en te begrijpen. Soms zijn het jonge historici, in het buitenland opgeleid met westerse studies over de constructie van naties en andere postmoderne theorieën. Niet zelden zijn het echter ook oudere historici, die het gelukt is voldoende distantie tot het systeem voor 1989 te bewaren of te krijgen.

Zo horen voor Lucian Boia van de Universiteit Boekarest veel communistische dogma's met betrekking tot het verleden in de lange reeks van Roemeense nationale mythes thuis. Hij heeft onder vakgenoten school gemaakt met zijn vlijmscherpe deconstructie van mythes als de nationale

Literatuur

Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness* (Central European University Press, Budapest/New York 2001).

Lucian Boia, *La Mythologie Scientifique Du Communisme* (Caen, 1993).

R.W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution* (Indiana University Press, Bloomington 1989).
A.P. van Goudoever, *Angst Voor Het Verleden. Politieke Rehabilitaties in De Sovjet Unie Na 1953* (HES Uitgevers, Utrecht 1983).

Andreas Kappeler, 'Die Russen: Ihr Nationalbewusstsein in Geschichte Und Gegenwart', in: *Nationalitäten Und Regionalprobleme in Osteuropa; Bd. 5* Markus, Köln 1990).

Isabelle de Keghel, 'Die Moskauer Erlöserkathedrale Als Konstrukt Nationaler Identität', in: *Osteuropa* 49, no. 2 (1999): 145-59, A71-81.

Isabelle de Keghel, 'Die Oktoberrevolution in Der Russischen Historiographie Der Transformationszeit', in: *1917/18 Als Epochengrenze*, edited by Holm Sundhaussen and Hans-Joachim Torke, 100-36 (Berlin 1998).

Wim P. van Meurs and Thomas Wunsch, 'Historiographie', in: *Studienhandbuch Östliches Europa*, edited by Harald Roth, 8-13 (Böhlau, Köln 1999).

Gert Meyer (ed.), *Wir Brauchen Die Wahrheit. Geschichtsdiskussion in Der Sowjetunion* (Pahl-Rugenstein, Köln 1989[2]).

Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, in: *Societies and Culture in East-Central Europe*; 7 (University of California Press, Berkeley 1995).

Igor Winogradow, 'Kann Die Wahrheit Etappenweise Ans Licht Kommen?'. in: *Es Gibt Keine Alternative Zu Perestrojka: Glasnost, Demokratie, Sozialismus*, edited by Juri Afanassjew, 355-78 (Grenò, Nördlingen 1988).

George L. Yaney, *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia, 1861-1930* (University of Illinois Press, Urbana 1982).

grandez van Roemenië, de boerenopstanden in de Middeleeuwen, de nationale revolutionaire helden en niet in de laatste plaats de revolutie van 1989.

Wie echter laat zien hoe elk regime zijn eigen mythologie construeert, kan niet populair zijn in een land waar de glorierijke nationale geschiedenis voor de meeste mensen nog steeds een waarheid is die mag worden bezongen, maar niet bekritiseerd.

Patriottische opvoeding in de eenentwintigste eeuw

De trend van de laatste jaren is echter niet de deconstructie van het communistische verleden. Het is de reconstructie van een nieuw, integrerend verleden. De communistische fase wordt daarbij niet langer als een a-historische afwijking, een time-out van de nationale geschiedenis gezien, maar wordt juist op een voor kenners ongelofelijke en vaak lachwekkende manier in verband gebracht met de tijd ervoor en erna. De mooiste voorbeelden van deze trend komen uit Moskou en werden onlangs tot staatsdoctrine verheven. In februari 2001 verkondigde Vladimir Poetin, voortbouwend op Jeltsin's concours 'idee voor Rusland', een *Programma voor de patriottische opvoeding van de burgers van de Russische Federatie voor de periode 2001-2005*. Nog afgezien van het feit dat een vijf-jarenplan voor de opvoeding van de burgers op zich al associaties oproept, is dit de programmatische uitwerking van een trend die al sinds een paar jaar zichtbaar is.

Tijdens de revolutie van 1917 werd het eeuwenoude Russische staatswapen – een tweekoppige adelaar – natuurlijk onmiddellijk als symbool van de autocratie van alle officiële gebouwen gehaald. Na jarenlange onduidelijkheid over de Russische staatsymbolen koos Poetin in december 2000 voor een merkwaardige, maar veelzeggende combinatie. Sindsdien is de Sovjet-tricolore (wit-blauw-rood) de officiële vlag, is het Sovjetvolkslied het Russische geworden en marcheert het leger onder het bekende rode banier, terwijl de adelaar als staatswapen in ere werd hersteld!

Met 381 tegen 51 ondersteunde de Doema Poetin's voorstel. Poetin verklaarde vervolgens dat het zijn bedoeling is de Russische natie te versterken en te verenigen met het beste wat haar tumultueuze geschiedenis te bieden heeft en voor hem hoort het volkslied

van de overwinning in de Tweede Wereldoorlog daar net zo goed bij als de adelaars van het tsaristische imperium.

Tegelijkertijd werd in Moskou te midden van bankgebouwen en glasfaçades een kerk herbouwd uit de negentiende eeuw. De Verlosser-kathedraal werd door Stalin in 1931 als voor-revolutionair relict opgeblazen met het plan er een nog groter Sovjethuis te bouwen. Verder dan een openluchtbad kwam men echter nooit. De in 1997 voltooide kerk met plaats voor 100.000 gelovigen past niet alleen in het anticomunistische credo van het nieuwe Rusland, maar belichaamt ook de Russische natie, Rusland als wereldmacht en de dragende rol van de Orthodoxe kerk.

In dit brede identificatieaanbod biedt vooral de verheerlijking van Rusland als grootmacht een continuïteit die van de oprichting van de eerste Verlosser-kathedraal – na de overwinning op Napoleon – tot de inname van Hitlers hoofdstad door het Rode Leger reikt.

Na een lange en hardnekkige zoektocht in de wouden om Jekaterinenburg werden de weinige overblijfselen van de tsaar en zijn familie (die immers doodgeschoten, verbrand, met zuur overgoten en dan begraven waren) gevonden. DNA-onderzoek bevestigde de identiteit en onmiddellijk dienden Moskou, St.-Petersburg en Jekaterinenburg hun claims in. St.-Petersburg won als oude hoofdstad, maar de staatsbegrafenis op 17 juli 1998, die oorspronkelijk als ultieme schuldbekentenis van de Russische natie tegenover haar vermoorde heerser bedoeld was, werd een volksfeest waar niet de schuldvraag maar de grote persoonlijkheid van de tot dan toe door historici als middelmatig regent ingeschatte tsaar in het middelpunt stond. Nu rust dus Nicolaas II als heilige in de Peter en Paul kathedraal in St.-Petersburg, terwijl Lenin nog steeds in zijn glazen kist in het Kremlin-mausoleum ligt. Karl Marx had dus toch gelijk toen hij beweerde dat elke historische persoonlijkheid het wereldtoneel twee keer betreedt: één keer als tragedie, één keer als farce.